

DALMI GRÉTE

Az ember és társai (avagy: Következetes üres alanyt engedélyező nyelv-e a magyar?)

In addition to giving a survey of the recent classification of Null Subject Languages (NSLs) proposed by Roberts – Holmberg (2010), this paper attempts to locate Hungarian within this classification by testing the criteria used for the four major groups: restricted (or expletive) NSLs, partial NSLs, consistent NSLs, and radical (or topic *pro*-drop) NSLs.

Keywords: Null Subject Languages, individual vs. generic inclusive reference, quantifier scope, generic operator, lexical and null generic arguments

Kulcsszavak: Üres Alanyt Engedélyező (ÜAE) nyelvek, individuális vs. generikus inkluzív referencia, kvantor hatókör, generikus operator, lexikális és üres generikus argumentumok

1. Összehasonlító mondattani háttér¹

Az összehasonlító mondattan egyik újabb területe az aktív időjeles mondatbeli alanyok elhagyhatósági feltételeinek vizsgálata. Rizzi (1982)-es művében rámutat, hogy az addig univerzálisnak tartott *K i t e r j e s z t e t t p r o j e k c i ó s e l v* (KPE), amely szerint a kijelentő mondatok alanyi pozícióját kötelező lexikális elemmel kitölteni, nem érvényesül minden nyelvben.² Rizzi ezen megállá-

¹ Köszönettel tartozom Moravcsik Editnek, Eöry Vilmának és a bírálóknak hasznos észrevételeikért.

² *K i t e r j e s z t e t t p r o j e k c i ó s e l v* (KPE, Chomsky 1981):

Minden mondatban kötelező alanynak lennie.

Nyilvánvaló, hogy Chomsky itt lexikális alanyokról beszél, ugyanis ezzel az elvvel magyarázza az expletívumok (azaz a szemantikai tartalom nélküli lexikális alanyok, mint pl. az angol *there*) szükségességét. Rizzi (1982) azt állítja, hogy bár az olasz látszólag megsérti a KPE-t, az időjeles mondatok alanyi pozícióját valójában egy láthatatlan névmás, a *pro* tölti ki. Mivel a lexikális alanyok többnyire csak a morfológiailag gazdag nyelvekben hagyhatók el, Rizzi azt feltételezi, hogy ilyen esetekben az AGR funkcionális fejben található igei inflexió teljesíti az alany szerepét. Az üres névmás tehát az ilyen nyelvekben ugyanúgy expletívum, mint az angol *there*. Alexiadou – Anagnostopoulou (1998) kifejezetten a T fejben található (erős vagy gyenge) inflexiós jegyek meglétéből vagy hiányából vezeti le az SVO és VSO nyelvek mondattani különbségeit.

pítását azóta az olaszon kívül számos más nyelv vonatkozásában (pl. a görögben, a kínaiában, a finnben és a portugálban) igazolták (l. Jaeggli – Safir 1989; Huang 1984; Alexiadou – Anagnostopoulou 1998; Holmberg – Nikanne 2002; Roberts – Holmberg 2010). Az összehasonlító mondattani kutatások azt is világossá tették, hogy az alany elhagyhatóságát egymástól független mondattani feltevések halmaza szabja meg, valamint hogy üres alanyból (azaz *pro*-ból³) is többféle van.

A jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy az üres alanyt engedélyező nyelvek tipológiájába hogyan illeszkedik a magyar, amelyben – megfelelő kontextus esetén – nem csak az alany hagyható el a mondatból, hanem az ige bármely más argumentuma is (l. É. Kiss 1987, 1994). A kérdés eldöntéséhez közelebbről is szemügyre kell vennünk Roberts – Holmberg (2010) üres alanyt engedélyező nyelvekkel kapcsolatos osztályozási szempontjait.

A két szerző sokat idézett tanulmánya az üres alanyt engedélyező nyelveket (rövidítve: ÜAE) aszerint csoportosítja, hogy az üres alanyok mely fajtáit engedélyezik az időjeles mondatokban. Előfordulásuk fajtáját tekintve az üres alanyokat három típusba sorolják:

- (i) expletív üres alanyok;
- (ii) individuális referenciájú üres alanyok;
- (iii) generikus referenciájú üres alanyok.

Azt állítják, hogy az üres alanyt engedélyező nyelvek egyfajta tartalmazási hierarchiát alkotnak, aszerint, hogy az üres alanyok mely fajtái engedélyezettek bennük:⁴

- (1) Üres alanyt korlátozottan engedélyező nyelvek \supset Üres alanyt részlegesen engedélyező nyelvek \supset Üres alanyt következetesen engedélyező nyelvek \supset Radikális üres alanyt engedélyező nyelvek

A hierarchia bal oldalán található nyelvekben az üres alanyok előfordulási helyei valódi részalmazát képezik a hierarchia jobb oldalán elhelyezkedő nyelvekben található üres alanyok előfordulási helyeinek. Ennek értelmében a hierarchia jobb szélén lévő (radikális ÜAE) nyelvek engedélyezik a legtöbb fajtájú üres

³ A szakirodalomban megkülönböztetik az időjeles mondatok rejtett alanyát, amit kis *pro*-val jelölnek, a kontroll szerkezetek infinitívuszi tagmondatának láthatatlan alanyától, a PRO-tól. Az utóbbira nem vonatkoznak azok a szerkezeti megkötések, amelyek az itt tárgyalt, időjeles mondatokban található *pro*-ra érvényesek (l. Chomsky 1981; Rizzi 1982).

⁴ Roberts – Holmberg (2010) szerint nem csak az ÜAE nyelvek alkotnak hierarchikus rendszert, hanem az alanyok elhagyhatóságát szabályozó elvek és paraméterek is. Ezzel a problémával a jelen tanulmány nem foglalkozik.

alanyt, míg a hierarchia bal szélén lévő (korlátozott ÜAE) nyelvekben találjuk a legkevesebb fajtájú üres alanyt.

Az első típusba a korlátozott ÜAE nyelvek tartoznak, amelyek csakis expletív (azaz szemantikai tartalom nélküli) üres alanyt engedélyeznek. E nyelvek között akad olyan, amelyik csakis személytelen passzív mondatokban engedélyezi az expletív üres alanyt, és akad olyan, amelyik meteorológiai kifejezésekben is:

EXPLETÍV ÜRES ALANY

(2) Gestern wurde _____ viel getanzt.
 tegnap volt EXPL sok táncol.PRTC
 'Tegnap sokat táncoltak.' (német, Roberts – Holmberg 2010)

(3) _____ Rigndi.
 EXPL esett
 'Esett.' (izlandi, Roberts – Holmberg 2010)

A második típusban olyan nyelvek szerepelnek, amelyek az üres alanyok mindhárom fajtáját (expletív, individuális, generikus) engedélyezik, de csak bizonyos megszorításokkal. Így például az egyes szám 3. személyű individuális referenciájú alanyok főmondatokban soha nem hagyhatók el, és mellékmondatokban is csak koreferencia esetén.⁵ Az ilyen nyelveket a részleges ÜAE alosztályába sorolják a szerzők:

EXPLETÍV ÜRES ALANY (finn, Holmberg 2010)

(4) Ulkona _____ sataa.
 kint EXPL esik
 'Kint esik.'

GENERIKUS ÜRES ALANY

(5) Kesällä *pro_{gn}* herä-ä aikaisin.
 nyár-INESS (az ember) ébred-PRES3SG korán
 'Nyáron korán ébred az ember.'

REFERENCIÁLIS (ÜRES) ALANY

(6a) Hän / **pro* istuu täällä mukavasti.
 ő / (ő) ül itt kényelmesen
 'Ő kényelmesen ül itt.'

⁵ A finnben némely *verbu m d i c e n d i* (mondást/közlést jelentő ige) mellékmondatában megengedett az eltérő referenciájú üres alany, de általánosságban nem.

- (6b) Juhani_i kertoi että hän_{i/j} / *pro*_{i/*j} oli ostanut omakotitalo-n.
 Juhani mondta hogy ő / (ő)PPERF vesz.PRTC családi_ház-ACC
 'Juhani_i azt mondta, hogy ő_{i/j} / *pro*_{i/*j} vett egy házat.'

A harmadik altípus az üres alanyokat következetesen engedélyező nyelveket foglalja magába. Ezek a nyelvek a referenciális üres alanyokat lényegében korlátozás nélkül engedélyezik (l. (7)):

- (7) *pro* Ha telefonato.
 (ő) PERF3SG telefonál.PRTC
 'Telefonált.'
 (olasz, Rizzi 1982)

Az egyes szám 3. személyű generikus alany ezzel szemben soha nem lehet üres elem. Az olaszban ilyen mondatokban kötelező a *si* személytelen névmás használata. Általánosságban elmondható, hogy ezekben a nyelvekben egyes szám 3. személyű generikus üres alany (*pro*_{GN}) nem létezik:

- (8) Se *si* / **pro*_{gn} è morti, non ci *si* / **pro*_{gn} muove più.
 ha az ember COP halott nem RFL az ember mozog többé
 'Ha az ember halott, többé nem mozog.'
 (olasz, D'Alessandro – Alexiadou 2003)

A hierarchia jobb szélén található, úgynevezett radikális üres alanyt engedélyező nyelvek nem csak üres alanyokat, hanem bármely más üres argumentumot is engedélyeznek.

- (9) _____ kanjian ta le. (kínai, Huang 1984)
 (ő) lát ő ASP
 '(Ő) látja őt.'
- (10) Ta kanjian _____ le.
 ő lát (ő) ASP
 'Ő látja (őt).'

A nyelvtipológiai szempontok további ismertetése nélkül is szembetűnő, hogy a magyar ebben az osztályozási rendszerben egyik csoportba sem illik bele maradéktalanul. Ennek oka részben az, hogy nem világos, pontosan milyen elvek állnak az osztályozás alapjául szolgáló ismérvek megválasztásának háttérében. Íme a szokásos besorolási szempontok rövid listája:

- (11) **Az üres alanyt engedélyező (ÜAE) nyelvek tulajdonságai Roberts – Holmberg (2010) alapján**
 (i) expletív üres alany engedélyezése meteorológiai és/vagy személytelen passzív mondatokban;

- (ii) egyes szám 3. személyű individuális referenciájú üres alany engedélyezése aktív, időjeles mondatokban;
- (iii) szigorú koreferencia az üres alany és lexikális referenciális antecedense között;
- (iv) egyéb üres argumentumok előfordulása;
- (v) egyes szám 3. személyű generikus inkluzív üres alany előfordulása;
- (vi) egyes szám. 3. személyű generikus inkluzív olvasat és individuális referenciájú olvasat közötti váltakozás.

Ebből a felsorolásból nem derül ki, hogy egy adott csoportba sorolandó nyelvnek az összes ismérvvel rendelkeznie kell-e, vagy elegendő akár csak egynek is megfelelnie közülük. Az első esetben számos nyelvet egyetlen csoportba sem tudnánk besorolni, a második esetben egyazon nyelv több csoportba is tartozna. Az sem világos, hogy mely csoportban mely tulajdonságok megléte kötelező és melyek azok, amelyek csupán esetlegesek. Másfelől kérdéses, hogy az alárendelt tagmondatbeli üres névmások kötési szabályai valóban elkülönítő jegynek minősülnek-e. Az olaszban például az üres referenciális névmást kötelező koreferensen értelmezni a főmondati lexikális antecedenssel, azaz nem engedhető meg az eltérő referencia:

- (12) Gianni_i dice [che *pro*_{i/*j} vincerà].
 Gianni mondja hogy (ő) győz.FUT
 'Gianni_i azt mondja, hogy (ő_{i/*j}) győzni fog.'
 (olasz, Chierchia 1995 alapján)

Ebben a mondatban az a személy, aki győzni fog, csakis *Gianni* lehet, tehát a kontextuális értelmezés kizárt. Hasonló a helyzet a finnben is (Holmberg 2005, 2010):

- (13) Pekka_i väittää [että *pro*_{i/*j} puhuu englantia hyvin].
 Pekka állít.PRES3SG hogy (ő) beszél.PRES3SG angol-PART jól
 'Pekka_i azt állítja, hogy (ő_{i/*j}) jól beszél angolul.'
 (finn, Holmberg 2010)

Ha csakis ezt a szempontot vennénk alapul, akkor az olasz és a finn azonos csoportba tartozna.⁶ A magyar viszont többnyire megengedi az eltérő referenciát is az egyes szám 3. személyű üres névmás és lexikális antecedense között, ennek alapján tehát semmiképpen nem sorolható a következetes ÜAE nyelvek típusába.

- (14) A szomszédom_i azt mondja, hogy megveszi *pro*_{i/j} a házat.
 (15) Péter_i azt állítja, hogy jól beszél *pro*_{i/j} angolul.

⁶ A következetes és részleges ÜAE nyelvek különbségeiről l. Holmberg (2005, 2010)-et, valamint Holmberg – Sheehan (2010)-et.

Ezekben a magyar mondatokban az alárendelt tagmondat üres alanya egyaránt értelmezhető a főmondat alanyával koreferensen vagy attól eltérő referenciájúként is; az utóbbi esetben egy harmadik személy a potenciális vásárló, illetve az angolul jól beszélő személy. A magyarban tehát a kötelező koreferencia az alárendelt tagmondat üres alanya és antecedense között nem, vagy csak igen korlátozottan érvényesül.

2. Üres argumentumok a magyarban

2.1. Individuális referenciájú üres argumentumok

A magyarban, mint a finnugor nyelvekben általában (l. Vilkuna 1997), az időjeles mondatok alanya elhagyható:

(16) Elment *pro*.

Ennek alapján a magyart a következetes ÜAE nyelvek csoportjába kellene sorolnunk. Ezen túlmenően azonban az ige bármelyik argumentuma szintén elhagyható, amennyiben azt kontextuálisan rekonstruálni tudjuk. Ez a tulajdonság nem a következetes ÜAE nyelvekre, hanem a radikális ÜAE nyelvekre⁷ jellemző:

(17) Felébresztett *pro*₁ *pro*₂.

(18) – Tetszik neked az a lány?

– Tetszik *pro*₁ *pro*₂.

– Majd bemutatom *pro*₁ *pro*₂ *pro*₃, ha legközelebb találkozunk *pro*₄ *pro*₅.

Amennyiben a besorolásnál csakis az individuális referenciájú argumentumok elhagyhatóságára szorítkozunk, a magyart egyszerre két csoportba kellene sorolnunk: a következetes és a radikális ÜAE nyelvek csoportjaiba. A generikus referenciájú argumentumok eltérő viselkedése az ÜAE nyelvekben éppen arra világít rá, hogy ezen nyelvek osztályozása pontosításra szorul.

2.2. A generikus referenciájú lexikális és üres argumentumokról általánosságban

Generikus referenciájú argumentumnak az ige olyan bővítményét nevezik, amely nem egyetlen entitást jelöl, hanem az entitások egy fajtájára vagy alcsoportjára utal (l. Chierchia 1995). Itt rögtön egy érdekes megszorítással talál-

⁷ Ezeket a nyelveket radikális *pro*-ejtést engedélyező, vagy diskurzusfüggő *pro*-ejtést engedélyező nyelveknek is nevezik (l. Holmberg 2010). Amint azt az egyik bíráló megjegyzi, a radikális ÜAE nyelvek alcsoportja maga sem homogén, további alesetekre bontható. A magyar azonban semmiképp nem illik ebbe az alcsoportba, éppen a generikus inkluzív lexikális és üres argumentumok eltérő viselkedése miatt (l. Dalmi 2013, 2014, 2017).

kozunk az időjeles mondatok alanyát illetően. Generikus olvasat ugyanis többnyire csak [+élő] és [+humán] jegyű alanyhoz társul. Ezt Moltmann (2006) az alábbi, szemantikailag rosszulformált angol példával szemlélteti:⁸

- (19) *If one_{GN} is a box, one_{GN} is put on the shelf.
 ha az ember_{GN} COP egy doboz, az ember_{GN} van téve a polcra
 'Ha az ember doboz, polcra teszik.'

Természetesen képesek vagyunk olyan mondatokat előállítani és értelmezni, amelyek valamilyen képzeletbeli világ generikus alanyairól állítanak valamit, de a [+élő] megszorítást ilyenkor is illik figyelembe venni:⁹

- (20) ??If one_{GN} is a Martian, one_{GN} is not
 ha az ember_{GN} COP egy marslakó, az ember_{GN} COP nem
 susceptible to human disease.
 fogékony emberi betegségre
 'Ha az ember marslakó, nem fogékony az emberi betegségre.'

Számos nyelvben e megszorítás fordítottja is érvényes, vagyis csakis az időjeles mondatok alanya kaphat generikus értelmezést, az ige többi argumentuma nem.¹⁰

A (21)-beli példamondat szemantikailag rosszul formált; a névszói predikátumot nem tudjuk a generikus alanyra vonatkoztatni, lévén hogy a gólya nem [+humán] jegyű.¹¹

- (21) *Ha az ember_{GN} gólya, fészket rak *pro*_{GN}. gólya ≠ [+human]

E tekintetben a magyarban is érvényesül a generikus argumentumokra vonatkozó megszorítás első része, miszerint generikus olvasatot csakis [+humán] jegyű argumentum kaphat, az viszont nem igaz, hogy csakis a kanonikus alanyok értelmezhetők generikusan. Ezt példázza a (22a) és a (22b), amelyekben a generikusan értelmezett argumentum az ige tárgya, illetve experiense:

⁸ A generikus inkluzív olvasatot előhívó modális operátor csakis olyan változót köthet a lehetséges világokban, amely [+humán] jegyű entitások egy csoportját jelöli, és amelybe a beszélő is beleértődik (l. Moltmann 2006, 2010).

⁹ Moltmann (2006) Safir (2000)-beli példáját idézi, l. (20).

¹⁰ A magyarban a megszorítás ezen része nem érvényesül, ugyanis nem csak (lexikális vagy üres) alany kaphat generikus értelmezést. Ez nyilván összefügg azzal, hogy az üres alany paraméter (ÜAP) sem csupán az alanyra vonatkozik.

¹¹ Bizonyára lehetséges ezt a mondatot olyan madárszerű humanoidokra értelmezni, amelyekre a *gólya* predikátum megközelítőleg igaz. Az ilyen típusú imaginárius állításokkal a modális szemantika foglalkozik (l. Kratzer 2012).

(22a) Ha az *embert*_{GN} megbántja valaki_i, elkerüli *pro*_{GN} *pro*_i.

(22b) Az *embernek*_{GN} nem sikerülhet minden.

Láthatjuk, hogy az üres alany engedélyezésének szokásos kritériumai a magyarban vagy nem érvényesülnek maradéktalanul, vagy az alanyon kívül más argumentumokra is igazak (l. Dalmi 2014, 2017). Mielőtt azonban a magyar nyelv tipológiai besorolásának kérdésében állást foglalnánk, egy fontos megkülönböztetésről is szót kell ejteni.

2.3. Az inkluzív és exkluzív generikus olvasat különbségeiről

Holmberg (2005, 2010) különbséget tesz a generikus alanyok inkluzív, illetve exkluzív értelmezése között a finnben, ahol a kétféle értelmezésű alanyok mondatnyi viselkedése is eltér. A generikus inkluzív értelmezésű alany esetében a referenciahalmazba a beszélő is beleértendő (l. a magyar *az ember*, vagy az angol *one*). A generikus exkluzív értelmezésű alany ezzel ellentétben *az emberek* egy olyan csoportját jelöli, amelybe a beszélő nem tartozik bele. Ez utóbbi olvasatot a finnben gyakran passzív szerkezettel fejezik ki:

(23a) Kesällä *pro*_{gn} herä-ä aikaisin.
nyár.INESS (az ember) ébred-PRES3SG korán
'Nyáron korán ébred az ember.' (generikus inkluzív)

(23b) Täällä puhutaan suome-a.
itt beszél.PASS finn-PART
'Itt beszélnek finnül.' (generikus exkluzív) (finn, Holmberg 2010)

A (23a)-beli finn mondat igaz minden olyan létező entitásra, amely [+human] jegyű és nyáron korán ébred, beleértve a beszélőt is. A passzív mondat rejtett alanya a (23b)-ben ezzel szemben az emberek azon csoportjára utal, akik az adott helyen élnek vagy dolgoznak, és beszélnek finnül, azonban nem feltétlenül terjed ki az összes ilyen entitásra, így például a beszélőre sem.

A kétféle generikus olvasathoz eltérő szemantikai apparátus társul (l. Moltmann 2006). A generikus inkluzív olvasatot nem kvantor hívja elő, hanem egy komplex modális operátor, amely mindig a legtágabb hatókört veszi fel. Mivel egy operátor hatóköre mindig a teljes tagmondat, operátorok soha nem fordulhatnak elő kvantorok hatókörében. Ezt Moltmann (2006) az alábbi angol példával illusztrálja:

(24) *People sometimes get strange advertisements*
az emberek néha kap furcsa reklámhirdetések
in the mail.
-ban a posta
'Az emberek néha furcsa reklámhirdetéseket kapnak a postával.'

- (25) *One sometimes gets strange advertisements*
 az ember néha kap furcsa reklámhirdetések
in the mail.
 -ban a posta
 'Az ember néha furcsa reklámhirdetéseket kap a postával.'

A *néha* gyakorisági időhatározószó egy eseményváltozót kötő kvantort tartalmaz. Ha egy másik kvantor is szerepel a mondatban, hatóköri kölcsönhatás ('scope interaction') lép fel. Ennek megfelelően a (24)-beli mondatnak kétféle olvasata lehet:

- i. Néha az emberekre igaz, hogy..... NÉHA > AZ EMBEREK
 ii. Az emberekre igaz, hogy néha..... AZ EMBEREK > NÉHA

A kétértelműség abból adódik, hogy a *people* 'az emberek' szintén kvantort tartalmazó főnévi kifejezés, ezért itt a két kvantor közül valamelyiknek tágabb lesz a hatóköre. Ezzel szemben a (25)-beli generikus inkluzív *one* 'az ember' esetében nem tudunk olyan olvasatot rendelni a mondathoz, amely szerint „néha az emberre igaz, hogy...”. A hatóköri kölcsönhatás hiánya azt jelzi, hogy a GN nem kvantor, hanem operátor. A generikus inkluzív olvasatot egy beszélő-orientált, modális operátor hívja elő, amely lehetséges világokban köti a lexikális vagy üres generikus névmást, és amelynek a hatóköre mindig tág (l. Moltmann 2006, 2010).

Az angol tudvalevőleg nem tartozik az ÜAE nyelvek egyik csoportjába sem. A lexikális alany hiánya itt rossz mondatot eredményez:

- (26) *Has left.
 PERF elmegy.PRTC
 'Elment.'

Mint már láttuk, az üres alanyokat egyáltalán nem engedélyező angolban a *people* 'az emberek' és a *one* 'az ember' generikus alanyok mindig lexikálisak.¹² Ennek alapján azt várnánk, hogy az olaszban, amely a következő ÜAE nyelvek alcsoportjába tartozik, a generikus alanyok, az individuális referenciájú alanyokhoz hasonlóan, korlátozás nélkül elhagyhatók. Ehelyett azonban azt tapasztaljuk, hogy a generikus olvasatú mondatokban a *si* személytelen névmásnak kötelező szerepelnie. Ez a megfigyelés azóta igen nagy jelentőségre tett szert az ÜAE nyelvek osztályozásában (l. Roberts – Holmberg 2010, Holmberg 2005, 2010, Holmberg – Sheehan 2010; Holmberg – Phimsawat 2013; Krzek 2012).

¹² A magyar többes szám 3. személyű, generikus exkluzív olvasatú üres alanyok viselkedéséről l. Tóth (2011) és Bródy (2013).

Az olasz *si* személytelen névmás esetenként lehet inkluzív olvasatú, máskor pedig exkluzív olvasatú:¹³

GENERIKUS INKLUZÍV

- (27) Da qui *si* vede le montagne.
innen *si* lát a hegy
'Az ember innen látja a hegyet.'

GENERIKUS EXKLUZÍV

- (28) In Italia *si* beve molto vino.
Olaszországban *si* iszik sok bor
'Olaszországban az emberek sok bort isznak.' (olasz, Cinque 1988)

Moltmann (2006, 2010) elméletét követve itt azt kell feltételeznünk, hogy a *si* kétféle előfordulásával állunk szemben. Amikor kvantor köti, akkor a *si* exkluzív olvasatú, amikor pedig a GN operátor hatókörében van, akkor inkluzív értelmű (de l. D'Alessandro – Alexiadou 2003 jegygeometriai elemzését).

A (29)-beli *si* névmást kvantor köti, ami a gyakorisági időhatározószó kvantorával kölcsönhatásba lép. Ennek megfelelően kétféleképpen értelmezhetjük, attól függően, hogy melyik kvantornak tágabb a hatóköre:

- (29) Ieri *si* è giocato male.
tegnap *si* PERF játsz.PRTC rosszul
'Tegnap rosszul játszottak.'
- i. Tegnap rosszul ment a játék. (a játékosoknak)
 - ii. Tegnap rossz volt a játék. (általában az embereknek)

A generikus exkluzív olvasat pontosan abban különbözik a generikus inkluzív olvasattól, hogy az előbbinél tapasztalhatunk ilyesféle hatóköri kölcsönhatást és ebből adódóan kétértelműséget is, az utóbbinál viszont nem.

Holmberg (2005, 2010) érdekes összefüggést állapít meg a következetes ÜAE nyelvek és a részleges ÜAE nyelvek között a generikus és individuális referenciájú egyes szám 3. személyű üres alanyok megoszlása terén. A következetes ÜAE nyelvekben egyes szám 3. személyben a generikus referenciát csakis lexikális névmás fejezheti ki, míg az individuális referenciát üres névmással is ki lehet fejezni. A részleges ÜAE nyelvekben ennek fordítottja igaz: a generikus referenciát kötelezően üres névmással fejezik ki, míg individuális referencia esetén az alany kötelezően lexikális:

¹³ Az olasz *si* személytelen névmás generikus és epizodikus olvasatának szemantikájával Chierchia (1995) foglalkozik részletesen.

Holmberg (2005, 2010) korrelációja

GENERIKUS INKLUZÍV REFERENCIA

- (30) *Se si è morti, non ci si muove piu.*
 ha (az ember) COP halott nem PRT (az ember) mozog többé
 'Ha az ember halott, többé nem mozog.'
 (olasz, D'Alessandro – Anagnostopoulou 2003)

INDIVIDUÁLIS REFERENCIA

- (31) *pro Ha telefonato.*
 (ő) PERF telefonál-PRTC
 'Telefonált.'
 (olasz, Rizzi 1982)

GENERIKUS INKLUZÍV REFERENCIA

- (32) *Täällä pro_{GN} istuu mukavasti.*
 itt (az ember) ül kényelmesen
 'Itt kényelmesen ülhet az ember.'

INDIVIDUÁLIS REFERENCIA

- (33) *Hän /*pro istuu täällä mukavasti.*
 ő / (ő) ül itt kényelmesen
 'Ő kényelmesen ül itt.'
 (finn, Holmberg 2010)

Azt látjuk tehát, hogy a következőes ÜAE nyelvekben az egyes szám 3. személyű generikus vs. individuális olvasatú lexikális és üres alanyok megoszlása éppen tükörképe a részleges ÜAE nyelvekben található egyes szám 3. személyű generikus vs. individuális olvasatú lexikális és üres alanyok megoszlásának. Ezen összefüggés ismeretében térjünk most vissza a magyarhoz, és vizsgáljuk meg, milyen megoszlást mutatnak az egyes szám 3. személyű generikus olvasatú lexikális és üres névmások nyelvünkben.

3. A generikus inkluzív argumentumok megoszlása a magyarban

Joggal vetődik fel bennünk a kérdés, hogy a generikus üres argumentumok hasonló megoszlást mutatnak-e a magyarban, mint az ÜAE nyelvek eddig megismert alcsoportjaiban. Mint már láttuk, ebben az összefüggésben az ige argumentumait szemantikai tartalmuk és mondattani viselkedésük alapján két tengely mentén kell vizsgálnunk: (i) alakjukat tekintve lexikálisak vagy üresek-e; (ii) jelentésüket tekintve individuális vagy generikus olvasatúak-e.

A magyar érdekessége abban rejlik, hogy a generikus inkluzív argumentumok első előfordulásukban mindig lexikálisak, további előfordulásaikban pedig mindig üresek, függetlenül attól, hogy főmondati vagy mellékmondati előfordulásról van-e szó. Az ilyen olvasatú főnevek lexikális, illetve üres státuszát tehát kizárólag egymáshoz viszonyított lineáris helyzetük határozza meg:

- (34) Ha az ember_{GN} iszik, nem vezet *pro*_{GN}.
 (35) Az ember_{GN} nem vezet, ha iszik *pro*_{GN}.

Moltmann (2006, 2010) megállapításai az angol *one / oneself* 'az ember / az ember önmaga' generikus névmás szintaktikai és szemantikai viselkedésére vonatkozóan tökéletesen illenek a magyarban tapasztalt helyzetre. Azt állítja, hogy a *one* első előfordulásában kötetlen, szabad névmásként, további előfordulásaiban viszont kötött változóként viselkedik. Nos, pontosan ezt tapasztaljuk a magyarban is, a fenti megszorítással: a magyar generikus inkluzív argumentumok kötött előfordulása kötelezően üres, szabad előfordulásuk pedig lexikális:

- (36) Az ember_{GN} nem tudja, hogy meddig él *pro*_{GN/*i}.
 (37) *Nem tudja *pro*_{i/GN}, hogy meddig él az ember_{GN}.

A kötött előfordulású generikus inkluzív üres névmások a tekintetben hasonlítanak az egyéb kötött előfordulású névmásokhoz, hogy mindig koreferens lexikális antecedens kívánnak¹⁴ (l. Kenesei 1989). Amint azt a (36)–(37)-beli példákön látjuk, az antecedens nem lehet individuális referenciájú, csakis generikus inkluzív olvasatú. Ugyanakkor a generikus olvasatú antecedens sem köthet individuális referenciájú üres argumentumot, csakis egy generikus jeggyel rendelkező üres névmást, azaz *pro*_{GN}-t (részletesebben l. Dalmi 2014, 2017).

A magyar egyes szám 3. személyű generikus inkluzív üres névmás (*pro*_{GN}) jellegzetes szintaktikai tulajdonsága, hogy nem cserélhető fel az egyes szám 3. személyű individuális referenciájú üres névmással, a *pro*-val. E tekintetben a magyar eltér a radikális ÜAE nyelvektől, amelyekben mindez lehetséges:

- (38) Az ember_{GN} nem tudja, hogy átmegy-e *pro*_{GN} / **pro*_i a vizsgán.
 (39) Péter_i nem tudja, hogy *pro*_i / **pro*_{GN} átmegy-e a vizsgán.

- (40) Ah John_i waa hai jingwook *pro*_i / *pro*_{GN} jiu gong jingman.
 PRT János mondja -ban Anglia ő / az ember szükséges beszél angol
 'János azt mondja, hogy Angliában szükséges angolul beszélni.'
 (kínai, kantoni dialektus, Holmberg – Sheehan 2010)

¹⁴ A magyarban az egyes szám 3. személyű generikus inkluzív olvasatú üres névmások alapvetően eltérnek az egyes szám 3. személyű individuális referenciájú üres névmásoktól, amennyiben nem mutatnak szabad váltakozást a megfelelő alakú lexikális főnévvel vagy névmással:

- (i) Az ember_{GN} szeretné, ha *az ember_{GN} / **ö*_{GN} / *pro*_{GN} sokáig élne.
 (ii) Péter_i szeretné, ha *az ember_{GN} / **ö*_{GN} / **pro*_{GN} / *ö*_i / *pro*_i sokáig élne.

- (41) John_i-wa kono beddo-de-wa yoku nemu-reru-to
 János-TOP ez ágy-ban-TOP jól aludni-tud-COMP
pro_i / pro_{gen} iu.
 (ő / az ember) mond
 'János azt mondja, hogy ő/az ember jól tud aludni ebben az ágyban.'
 (japán, Holmberg – Sheehan 2010)

Ez az eltérés kizárja, hogy a magyart egyértelműen a radikális ÜAE nyelvek osztályába soroljuk. Kétségtelen, hogy nyelvünkben bármely ige argumentuma elhagyható, és ez a radikális ÜAE nyelvek megkülönböztető jegye. Számos tekintetben azonban (mint például a generikus inkluzív üres argumentumok viselkedése és az alárendelt mondatbeli kötelező koreferencia) eltér ettől a típustól.

4. Összegzés

Összegezve tehát azt mondhatjuk, hogy a magyar nem illeszthető be maradéktalanul Roberts – Holmberg (2010) osztályozásába. Az ismérvek pontosabb meghatározása szükséges annak eldöntéséhez, hogy mely kritériumok lényegesek egy adott típus definiálásához, és melyek a járulékos tulajdonságok. Ezen kívül, a magyar besorolásához érdemes lenne megvizsgálni a generikus inkluzív és generikus exkluzív olvasatú argumentumok megoszlását és mondattani tulajdonságait egyéb finnugor nyelvekben is.

Rövidítések

ACC	accusativus esetrag	PERF	perfectum igeidő
AGR	igei egyeztetésért felelős funkcionális fej	PL	pluralis, többes számú igerag
ASP	aspectus	PPERF	plusquamperfectum igeidő
COMP	complementizer	PRES	presens igeidő
EXPL	expletív névmás	PRTC	participium
FUT	futurum, jövő idő	pro	individuális referenciájú üres névmás
INESS	inessivus esetrag	proGN	generikus referenciájú üres névmás
GN	generikus operátor	PRT	particula
PART	partitivus esetrag	SG	singularis, egyes számú igerag
PASS	passzív igerag	T	tempus, igeidő funkcionális fej
		TOP	topic

Irodalom

- Alexiadou, Artemis – Anagnostopoulou, Elena (1998), Parametrizing AGR: Word order, V-movement and EPP-checking. *Natural Language and Linguistic Theory* 16: 491–539.
- Biberauer, Theresa – Holmberg, Anders – Roberts, Ian – Sheehan, Michelle (eds) (2010), Parametric variation. Null Subjects in Minimalist Theory. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bródy, Mihály (2013), Silent people. The pseudo-impersonal. In: Brandtler, J. – Molnár, V. – Platzack, C. (eds), *Approaches to Hungarian 13: Papers from the 2011 Lund Conference*. Benjamins, Amsterdam. 33–44.
- Cinque, Guglielmo (1988), On *si* constructions and the theory of *Arb*. *Linguistic Inquiry* 19: 521–581.
- Chierchia, Gennaro (1995), The variability of impersonal subjects. In: Bach, E. – E. Jelinek – A. Kratzer – B. Partee (eds), *Quantification in natural languages*. Kluwer, Dordrecht. 107–143.
- Chomsky, Noam (1981), *Lectures on government and binding*. Foris, Dordrecht.
- D’Alessandro, Roberta – Alexiadou, Artemis (2003), Inclusive and exclusive impersonal pronouns: A feature geometrical analysis. *Rivista di Grammatica Generativa* 27: 34–44.
- Dalmi, Gréte (2013), ALL-IN-ONE: Generic inclusive null subjects in Hungarian. *WCCFL* 31: 115–123.
- Dalmi, Gréte (2017), Little *pro*’s but how many of them? – On 3SG null pronominals in Hungarian. *LingBaW Journal* 3: 61–73.
- Holmberg, Anders (2005), Is there a little *pro*? Evidence from Finnish. *Linguistic Inquiry* 36: 533–564.
- Holmberg, Anders (2010), The null generic subject pronoun in Finnish: A case of incorporation to T. In: Biberauer – Holmberg – Roberts – Sheehan (eds), 200–231.
- Holmberg, Anders – Nikanne, Urpo (2002), Expletives, subject and topics in Finnish. In: Svenonius, P. (ed.), *Subjects, expletives, and the EPP*. Oxford University Press, Oxford. 1–45.
- Holmberg, Anders – Phimsawat, On-Usa (2013), Generic pronouns and phi features. Evidence from Thai. *Kézirat*.
- Holmberg, Anders – Sheehan, Michelle (2010), Control into finite clauses in partial null subject languages. In: Biberauer – Holmberg – Roberts – Sheehan (eds), 125–153.
- Huang, James (1984), On the distribution and reference of empty pronouns. *Linguistic Inquiry* 15: 531–574.
- Jaeggli, Osvaldo – Safir, Kenneth (eds) (1989), *The Null Subject Parameter*. Kluwer, Dordrecht.
- Kenesei, István (1989), On pronominal binding in Hungarian. In: Marác, L. – P. Muysken (eds), *Configurationality. The typology of asymmetries*. Foris, Dordrecht. 223–236.
- É. Kiss, Katalin (1987), *Configurationality in Hungarian*. Foris, Dordrecht.
- É. Kiss, Katalin (1994), *Discourse configurational languages*. Oxford University Press, Oxford.
- Kratzer, Angelika (2012), *Modals and conditionals. New and revised perspectives*. Oxford University Press, Oxford.
- Krzek, Małgorzata (2012), *The syntax of impersonal constructions in Polish. Doktori értekezés*. Newcastle University.

-
- Moltmann, Friederike (2006), Generic *one*, arbitrary PRO, and the first person. *Natural Language Semantics* 14: 257–281.
- Moltmann, Friederike (2010), Generalizing detached self-reference and the semantics of generic *one*. *Mind and Language* 25.4: 440–473.
- Rizzi, Luigi (1982), *Issues in Italian Syntax*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Roberts, Ian – Holmberg, Anders (2010), Introduction. In: Biberauer – Holmberg – Roberts – Sheehan (eds), 1–58.
- Safir, Kenneth (2000), *Keeping one’s reference constant*. Kézirat. Rutgers University.
- Tóth, Ildikó (2010), Non-referential readings of null subjects in Hungarian. In: Laczkó, T. – Rákosi, Gy. – Ringen, C. (eds), *Approaches to Hungarian* 12. Benjamins, Amsterdam. 209–238.
- Vilkuna, Maria (1997), Word order in European Uralic. In: Siewierska, A. (ed.), *Constituent order in the languages of Europe*. Mouton de Gruyter, Berlin. 173–235.

